

Julianna Kulupa

Uniwersytet Ekonomiczny, Poznań

Przemysław Czechanowski

Fundacja Instytut Kliometrii i Badań nad Transformacją, Poznań

Między islamizacją a okcydentalizacją. Wpływ procesów globalizacyjnych na strukturę etniczno-kulturową krajów regionu Zatoki Perskiej

**Od wydobycia ropy do regionalnego centrum handlowego.
Ewolucja modelu gospodarczego wybranych krajów regionu
Zatoki Perskiej**

Druga połowa XX wieku była okresem intensywnego wzrostu gospodarczego państw położonych nad Zatoką Perską. Wzrost ten oparty był w całości na dwóch wzajemnie się napędzających czynnikach: wydobyciu i eksporcie węglowodorów oraz liberalizacji przepływów kapitałowych. Powstanie kartelu OPEC pozwoliło krajom Zatoki Perskiej uzyskać kontrolę nad ustanawianiem cen ropy naftowej dopiero w latach siedemdziesiątych XX wieku¹. Szybki wzrost cen surowców zwiększał dochody państw, a także przyciągał kapitał zewnętrzny inwestujący w branżę naftowej. W ślad za kapitałem nad Zatokę Per-

¹ Strona internetowa Organization of the Petroleum Exporting Countries. Brief History, http://www.opec.org/opec_web/en/about_us/24.htm, dostęp: 28.11.2015.

ską wędrowali specjaliści pracujący w sektorze naftowym ze swoimi rodzinami. Po raz pierwszy w dziejach państwa regionu Zatoki Perskiej wykroczyły w zakresie stosunków handlowych poza rynek regionalny Azji Zachodniej (głównymi partnerami handlowymi stały się takie kraje jak: Japonia, Korea Południowa, Chiny, USA, RFN czy Francja)². Emancypacja ekonomiczna skutkowała także emancypacją polityczną w postaci zerwania związków z Wielką Brytanią. Kuwejt uczynił to w 1961 roku (Morawski 2005: 64-65), a Bahrajn, Katar i ZEA w 1971 roku.

Wzrost znaczenia arabskich krajów regionu Zatoki Perskiej uległ zatrzymaniu w latach 80. XX wieku. Z jednej strony, rewolucja w Iranie w 1979 roku, obalająca monarchię i wprowadzająca republikę teokratyczną, była wyzwaniem dla dynastii rządzących od stuleci zachodnim wybrzeżem Zatoki Perskiej (Koch 2010: 23-37). Z drugiej strony, polityka Rezerwy Federalnej wysokich stóp procentowych prowadzona w latach 1979-1981 spowodowała najpierw odpływ kapitału z regionu, a następnie boom na rynku nieruchomości i obrotu kapitałowego w Stanach Zjednoczonych, skutecznie obniżający poziom cen surowców. Gdy w wyniku tych zjawisk w 1986 roku nastąpił *de facto* rozpad kartelu OPEC, rządy arabskojęzycznych krajów Zatoki Perskiej zdały sobie sprawę, iż bez zmiany modelu gospodarczego dalsza przyszłość rysuje się niepewnie (Gatley 1986: 268-270). Metodą wyjścia z trudnej sytuacji geopolitycznej miała być ewolucyjna zmiana modelu ekonomicznego zmierzająca w kierunku powiększenia udziału sektora usług w generowaniu PKB. W nowym ujęciu podstawą dochodów państw regionu Zatoki Perskiej wciąż miało być wydobywanie i eksport ropy naftowej, lecz stopniowo udział przemysłu wydobywczego miał maleć na rzecz usług transportowych, obrotu na rynku nieruchomości, obrotu na rynku finansowym oraz turystyki. Małe emiraty arabskie zamierzały wzorować się na dalekowschodnich emporiach: Singapurze i Hongkongu z nadziejami na skuteczne skopiowanie ich sposobu rozwoju.

Wśród członków założonej w 1981 roku Rady Współpracy Zatoki Perskiej (Gulf Cooperation Council, GCC) najskuteczniej reorganizację wprowadzały Kuwejt, Bahrajn oraz niektóre z emiratów ZEA, w szczególności Dubaj (w 1979 roku nastąpił początek budowy kompleksu wolnocłowego Jebel Ali, łączącego port morski z portem lotniczym). Tempo wprowadzania zmian ograniczane było przez dwa

²Strona internetowa *The Economist Intelligence Unit Report*. 2014. GCC Trade and investment Flows, 9-20, <http://www.economistinsights.com/countries-trade-investment/analysis/gcc-trade-and-investment-flows-0>, dostęp: 20.11.2015.

czynniki: dostęp do kapitału oraz dostęp do wykwalifikowanej kadry. O ile w przypadku sektora wydobywczego, ze względu na automatyzację i koncentrację kapitałową, zapotrzebowanie na specjalistów było ograniczone i możliwe do obsłużenia drogą importu kadry z państw Zachodu, o tyle rozbudowa miast, zapewnienie tym ośrodkom usług komunalnych czy stworzenie sektora turystycznego wymagało gruntownej zmiany systemu edukacyjnego, a także otwarcia się na emigrację zarobkową z krajów często obcych kulturowo. W latach 90. XX wieku wypracowano system importu pracowników fizycznych z krajów Azji Południowej (Pakistan, Indonezja, Indie, Filipiny) w oparciu o instytucję imiennych zaproszeń (*niżām al-kafāla*). W tym systemie pracownicy przyjmowani byli przez konkretne przedsiębiorstwo do wykonania konkretnego zadania. Nie mogli wchodzić na miejscowy rynek pracy i poszukiwać innego zatrudnienia. Podstawą uzyskania zaproszenia była najniższa cena za pracę. Pracowników zaproszonych w ramach instytucji *al-kafāla* koszarowano (Barwa al Baraha w Katarze) i izolowano w ten sposób od ludności miejscowej³. Model ten był stosowany także w przypadku specjalistów pozyskiwanych głównie z krajów Zachodu (Wielka Brytania, Stany Zjednoczone, Francja, Kanada). Tutaj podstawą zatrudnienia były posiadane kwalifikacje (Naithani 2010: 98-101). Niska podaż specjalistów wymuszała na krajach Zatoki Perskiej zgodę na wyższe płace dla zachodnich specjalistów, a także zgodę na bardziej liberalne podejście do obowiązywania prawa szariatu. Państwa regionu Zatoki Perskiej – jak miało to miejsce w przypadku Kuwejtu – zachowując w ustawach zasadniczych filary islamu jako źródła prawodawstwa w zakresie praw cywilnych i handlowych, wprowadzały rozwiązania zawierające elementy prawa zachodniego – wzorowane na egipskim kodeksie cywilnym.

Wzrost skali inwestycji spowodował wzrost popytu na siłę roboczą, która – mimo izolowania od ludności miejscowej i braku praw politycznych – zaczęła wywierać poprzez władze krajów macierzystych wpływ na rządy państw Zatoki Perskiej w celu polepszenia swojego statusu. Naciski te były skuteczne, zwłaszcza w sferze dostępu do praktyk religijnych. Na Półwyspie Arabskim zaczęły pojawiać się po raz pierwszy od ok. VIII-IX wieku n.e. kościoły chrześcijańskie (do kościoła katolickiego w Kuwejcie zbudowanego w 1961 roku dołą-

³ Asia Pacific Mission for Migrants. 2014. *The Kafala: Research on the Impact and Relation of the Sponsorship System to Migrant Labour Bondage in GCC Countries*, 24-28, <http://www.apmigrants.org/articles/publications/Featured%20Researches/Kafala%20Research%202014-FINAL.pdf>, dostęp: 27.11.2015.

czyły kościoły różnych wyznań chrześcijańskich w Dubaju w 1999 roku⁴, w Dausze w 2008)⁵, a także świątynie hinduistyczne (np. świątynia Sivy w Dubaju 2012)⁶. Wydarzenia te doprowadziły w przeciągu lat 1990-2010 do zmiany struktury etnicznej i religijnej państw regionu Zatoki Perskiej. We wszystkich państwach – poza Omanem – imigranci zdecydowanie dominują nad ludnością miejscową (najbardziej w ZEA, gdzie imigranci stanowią 83% populacji, najmniej w Omanie – 31%). W każdym z państw znaczący odsetek populacji stanowią mniejszości religijne: chrześcijańska (od 3% w Omanie do 16% w Kuwejcie) oraz hinduistyczna (od 7% w ZEA do 18% w Katarze). Funkcjonowanie tak znaczącej wieloetnicznej mniejszości, choć pozbawionej praw politycznych i ograniczonej w prawach społecznych, wywiera wpływ na ludność miejscową. Region krajów Zatoki Perskiej jest jedynym regionem na świecie, w którym gospodarowanie zgodnie z zasadami zglobalizowanej gospodarki w tak krótkim czasie (30 lat) przyniosło tak istotną zmianę stosunków etniczno-religijnych.

Dla porównania, politykę importu siły roboczej podobną do polityki prowadzonej przez państwa regionu Zatoki Perskiej prowadziły od początku lat 60. XX wieku kraje Europy Zachodniej. W ciągu pół wieku jej obowiązywania w żadnym z państw zachodnioeuropejskich nie doszło do znaczącej zmiany religijno-etnicznej. Odsetek imigrantów waha się od 22% w przypadku Holandii do 10% w przypadku Francji. Przy czym znaczącą część tej populacji stanowią imigranci z innych krajów europejskich. Stąd odsetek mniejszości religijnych niechrześcijańskich jest jeszcze mniejszy: odsetek mniejszości muzułmańskiej waha się między 10% we Francji a 5% w Szwecji (Kettani 2010: 157-158), zaś odsetek mniejszości hinduistycznej między 6% w Holandii (Vermeulen 2012: 77-99) a 1% w Szwecji. Ogółem w żadnym z państw Europy Zachodniej mniejszości religijne nie przekraczają 15% populacji (Glitz 2013: 10-17). Należy zaznaczyć, że – w przeciwieństwie do państw regionu Zatoki Perskiej – w państwach Europy Zachodniej można zaobserwować proces erozji dominującego wyznania, jakim są różne odłamy chrześcijaństwa, lecz erozja ta odbywa się wśród ludności miejscowej i zmiana religijna do-

⁴ Strona internetowa St. Mary's Catholic Church, <http://saintmarysdubai.org/>, dostęp: 28.11.2015.

⁵ Strona internetowa Catholic Church of Our Lady of Rosary, Qatar, <http://www.rosarychurchqatar.com/>, dostęp: 28.11.2015.

⁶ Strona internetowa Shiva Temple Dubai, UAE, http://allhindutemples.com/city/dubai/hindu_temple/hindu-shiva-temple-dubai-uae/, dostęp: 28.11.2015.

konuje się nie na rzecz przyjmowania religii imigrantów, lecz na rzecz ateizmu i agnostycyzmu (proces ten zaawansowany jest najbardziej w Holandii, w której ateści i agnostycy stanowią dominującą większość społeczeństwa).

Polityka państw Rady Współpracy Zatoki Perskiej wobec wyzwań migracyjnych

Znaczący napływ imigrantów do państw regionu Zatoki Perskiej był następstwem dywersyfikacji modelu gospodarczego i traktowany był jako zjawisko tyleż konieczne, co przejściowe. Rozbudowa ośrodków miejskich wiąże się nie tylko z rozrostem budynków i infrastruktury, lecz także ze zmianami kulturowymi polegającymi na budowie od podstaw własnej klasy miejskiej. To wymaga edukacji i czasu na zebranie doświadczeń. Równoległe do rozbudowy miast i zwiększonej migracji zewnętrznej kraje regionu Zatoki Perskiej rozbudowywały intensywnie swój system edukacyjny w nadziei na wykształcenie rodzimych specjalistów, co z czasem pozwoliłoby znacząco ograniczyć migrację zewnętrzną. W trosce o zachowanie dotychczasowego monolitu kulturowego prowadziły one też politykę izolowania przybyszów od ludności miejscowej. O ile izolacja fizyczna w ramach zamkniętych dzielnic nie była trudna w realizacji, o tyle problem stanowił system prawny ustanowiony na bazie szariatu dla monolitycznej społeczności sprzed okresu wejścia do światowego obrotu gospodarczego. Państwa regionu stosowały w tym zakresie różne rozwiązania. Najzamożniejszy Kuwejt wprowadził kodeks cywilny wzorowany na egipskim prawie cywilnym, pozostawiając obowiązywanie prawa szariackiego tylko w zakresie prawa rodzinnego dla muzułmańskiej większości⁷. ZEA i Katar starają się stosować prawo szariackie – ściślej tzw. islamskie filary prawa karnego (Landowski 2013: 172) – dla całej populacji, wyłączając z obowiązywania w pewnym zakresie sferę prywatną u ludności niemuzułmańskiej (Khedr 2010). Na tym tle jednak często dochodzi do kontrowersji, jeśli chodzi o zakres granicy między chronioną sferą prywatną (Landowski 2013: 258-259) a sferą publiczną. Przykładem takich kontrowersji jest odpowiedzialność karna migrantów z państw Zachodu, często na skutek nacisków państw Zachodu kończąca się raczej deportacją niż wymie-

⁷ Kodeks Cywilny Dekret nr 67 z 1980 roku, <http://www.e.gov.kw/sites/kgoenlsh/Forms/AlQawaneenAlMonadhama.pdf>, dostęp: 14.04.2016.

rzeniem kary, lub spożywanie alkoholu w lokalach publicznych, które są traktowane jako część sfery prywatnej, np. w Katarze (Delmar-Morgan 2012). Zjawiska te wywołują proces stopniowej erozji znaczenia prawa religijnego⁸.

Ekspozycja na wpływy obcych kultur, choć ograniczana, wpłynęła na konsolidację ludności miejscowej. Konsolidacja ta wystąpiła wokół instytucji państwa, a nie wspólnoty religijnej, głównie z powodu zróżnicowania muzułmańskiej większości i występującego antagonizmu pomiędzy sunnizmem a szyizmem (szczególnie widocznym w Bahrajnie, posiadającym szyicką większość, a rządzonym przez sunnicką mniejszość)⁹. Procesy kształtowania państwa i etnicznej wspólnoty były następstwem pragnienia jak najszybszego zastąpienia ludności przybyłej pracownikami z rynku miejscowego. Państwa regionu Zatoki Perskiej wspierały ludność miejscową na rynku pracy poprzez zastrzeżenie pierwszeństwa zatrudnienia na stanowiskach specjalistów i robotników wykwalifikowanych dla własnych obywateli¹⁰. Ponadto wprowadzono powszechny obowiązek bezpłatnej nauki do poziomu szkół średnich i szeroki program stypendialny dla kandydatów na studia wyższe. Te zjawiska wywołały wzrost obecności państwa w życiu obywateli, zwłaszcza młodych, a co za tym idzie wzrost orientacji „etnicznej”, która zaczęła z wolna wypierać orientację religijną czy orientację panarabską (Kumaraswamy 2006: 66-70). Oprócz tych czynników pojawił się jeszcze efekt konkurencji międzypaństwowej, wynikający z adaptacji tego samego modelu gospodarczego przez pięć państw regionu Zatoki Perskiej i umacniający procesy etniczacji. Wśród wykształconego młodego pokolenia obok dotychczasowych identyfikacji klanowo-rodzinych pojawiać się zaczęła identyfikacja obywatelska, a wraz z nią chęć współuczestniczenia w podejmowaniu decyzji państwowych.

Rządzące zachodnim wybrzeżem Zatoki Perskiej sunnickie dynastie w różny sposób podchodziły do zjawisk etnogenicznych. Z jed-

⁸ Tę erozję można dostrzec w konstytucjach państw Zatoki Perskiej, które w zakresie polityki wychowawczej obok religii nakazują kierować się „etyką i patriotyzmem”. Por.: Landowski (2013: 221).

⁹ International Crisis Group. Bahrains Sectarian Challenge, *Crisis Group Middle East Report* 40, 6.05.2005, <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/Middle%20East%20North%20Africa/Iran%20Gulf/Bahrain/Bahrain%20Sectarian%20Challenge.pdf>, dostęp: 25.11.2015.

¹⁰ Np. Kuwejt opodatkował firmy notowane na giełdzie kuwejckiej, które nie zatrudniały Kuwejtczyków 2,5-procentowym podatkiem od dochodu rocznego. Por.: Łukaszewicz (2015: 145).

nej strony, państwowa i etniczna identyfikacja budowana w oparciu o strukturę państwa jest postrzegana korzystnie, zwłaszcza w kontekście hipotetycznego zagrożenia irańską inwazją¹¹. Z drugiej strony, niesie ona ze sobą zagrożenie emancypacją polityczną ludności, co skutkowało masowymi wystąpieniami w Bahrajnie podczas Arabskiej Wiosny. Państwa z istniejącym silnym antagonizmem sunnicko-szyickim (Kuwejt, Bahrajn) starały się skanalizować procesy emancypacyjne w tworzonych parlamentach oraz organizacjach politycznych i społecznych, np. w związkach zawodowych i partiach (Kapiszewski 2005: 91-101). Państwa, w których istnieje dominująca większość, ograniczały się do tworzenia ograniczonych form samorządności lokalnej (Katar).

Sytuacja w sektorze edukacyjnym i na rynku pracy krajów Rady Współpracy Zatoki Perskiej i jej wpływ na strukturę społeczną

Modernizacja modelu gospodarczego zmierzająca w stronę dywersyfikacji i rozbudowy sektora usług skutkowałą masowym napływem imigrantów, których obecność oddziaływała na nastawienie ludności miejscowej, modyfikując postawy kulturowe. Państwa regionu Zatoki Perskiej próbowały przeciwdziałać tym zjawiskom w dwojaki sposób: wpływając na kanały napływu imigrantów poprzez preferencje dla migracji z państw muzułmańskich takich jak Pakistan, Egipt, Bangladesz, Palestyna (Baldwin-Edwards 2011: 26), a także poprzez zachęty dla własnych obywateli w zakresie kształcenia i podejmowania pracy w sektorze prywatnym. Oba sposoby nie spełniły do końca pokładanych w nich nadziei. Migranci z krajów muzułmańskich nie różnili się kulturowo, ale paradoksalnie właśnie dlatego, iż się nie różnili, byli dostarczycielami niepożądanego islamizmu, np. Bractwo Muzułmańskie z Egiptu, Al-Kaida z Pakistanu (Smith Diwan 2015). Również edukacja i emancypacja zawodowa ludności miejscowej nie przebiegały w oczekiwanym tempie. Wynikało to z dwóch czynników: z przekonania o wyższości zatrudnienia w sektorze publicznym (bliżej władcy) nad zatrudnieniem w sektorze prywatnym, a także z braku doświadczeń w zakresie samodzielnego zarządzania. W społecznościach dotychczas opartych na hierarchicznie budowanych wspólnotach rodzinnych, w których miejsce jednostki było dane

¹¹ Chatham House. 2012. *Middle East and North Africa Programme: Future Trends in the GCC Countries. Identities and Islamism in the GCC*, 10-11, https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/public/Research/Middle%20East/0512gcc_summary.pdf, dostęp: 28.11.2015.

i zarządzane przez wspólnotę, model przedsiębiorczości prywatnej i, co za tym idzie, kultury indywidualizmu, przebija się powoli (Kapiszewski 2005a: 76-79). Choć w żadnym z pięciu arabskojęzycznych państw regionu Zatoki Perskiej nie dominuje w zakresie zatrudnienia sektor publiczny (najwięcej w Kuwejcie – 26%, najmniej w ZEA – 9%), to odsetek udziału pracowników miejscowych w sektorze prywatnym jest bardzo niski (od 18% w Bahrajnie do 1% w ZEA). Oprócz wspomnianej preferencji do poszukiwania pracy w sektorze publicznym, za tak niski poziom zatrudnienia w sektorze prywatnym, który nie jest w stanie wchłonąć wszystkich chętnych, odpowiadają dwa zjawiska: wysoki poziom wyższej scholaryzacji oraz wysoki poziom bezrobocia kobiet. Pierwsze zjawisko jest pokłosiem sukcesu edukacyjnego, jakiego doświadczyły kraje regionu Zatoki Perskiej w ostatnich dwudziestu latach. Wszędzie poza Kuwejtem w zasadzie wyeliminowano brak dostępu do wykształcenia (ZEA – 4%, Bahrajn – 6%, głównie przedstawiciele starszych generacji)¹². Równocześnie łatwość uzyskania na miejscu wyższego wykształcenia doprowadziła do wzrostu odsetka osób posiadających wykształcenie wyższe (33% w ZEA i Bahrajnie) oraz średnie (58% w Bahrajnie i 45% w ZEA). Wysoki odsetek osób z wyższym wykształceniem przy niewielkich sektorach publicznych powoduje maskulinizację sfery publicznej i wypchnięcie wykształconych kobiet w stronę sektora prywatnego lub bezrobocia. Przy niechęci mężczyzn do pomysłu zatrudniania kobiet w sektorze prywatnym, w którym na rynku pracy dominują imigranci, często z krajów Zachodu, bezrobocie wśród kobiet jest dwukrotnie wyższe niż bezrobocie wśród mężczyzn i to pomimo rządowych preferencji dla zatrudnienia miejscowej ludności. Bezrobocie wśród mężczyzn wynosi po 2% w Katarze i ZEA oraz 3% w Kuwejcie. Z kolei bezrobocie wśród kobiet wynosi 5% w Kuwejcie, 8% w Katarze i 12% w ZEA (Mesiano 2011: 5).

Państwa regionu Zatoki Perskiej stanęły wobec ograniczeń natury kulturowej, które deprecjonują i opóźniają efekty dywersyfikacji gospodarczej. Alternatywa polega albo na pobudzeniu przedsiębiorczości wśród męskich absolwentów szkół wyższych, albo na zwiększeniu swobody wśród absolwentek (Zeidan 2011: 102-105). Zjawisko wyższego bezrobocia wśród absolwentek studiów niż wśród absolwentów nie jest ewenementem. Z tym samym zjawiskiem w pierwszej połowie XX wieku borykały się państwa Zachodu. Na Zachodzie sposo-

¹² Madar Research and Development, Orient Planet, *Arab Knowledge Economy Report 2014*, 33, <http://www.orientplanet.com/akereport2014.pdf>, dostęp: 28.11.2015.

bem wyjścia z tej sytuacji było wyższe opodatkowanie w latach 50. i 60. XX wieku, dzięki któremu udało się stworzyć szereg stanowisk w sektorze publicznym, szczególnie w edukacji i ochronie zdrowia (Piketty 2015: 113-116). Ta strategia w przypadku państw regionu Zatoki Perskiej nie jest w pełni do powtórzenia. Rynek obrotu nieruchomościami czy też rynek kapitałowy bazują na dochodach rozporządzalnych klas średniej i wyższej¹³. Opodatkowanie tych grup zmniejszyłoby możliwości inwestycyjne i mogłoby zachwiać trendem aprecjacji aktywów, który to trend z kolei przyciąga kapitał zewnętrzny (Piketty 2015: 210-222). Niemniej państwa regionu Zatoki Perskiej dostrzegły perspektywy w rozwoju sektora prywatnej edukacji jako sposobu na zaradzenie wysokiemu bezrobociu wśród kobiet.

Sektor usług edukacyjnych miał być kolejnym uzupełnieniem prowadzonego programu dywersyfikacji modelu gospodarczego. Podobnie jak inne sektory usług musiał być budowany w zasadzie od podstaw. Najstarszy w regionie uniwersytet w Kuwejcie powstał w 1966 roku (Łęgowska 2005: 116), zaś politechnika w Manamie w 1968 roku. Dużym problemem był brak wykwalifikowanej kadry, którą sprowadzano innych krajów: z Egiptu, a zwłaszcza z Libanu (Kapiszewski 2005a: 70-72). W końcu postanowiono zapełnić lukę poprzez import gotowych rozwiązań z państw Zachodu, wyrażając zgodę na otwieranie bliskowschodnich filii zachodnich uczelni. Wytworzyło to unikalną sytuację konkurowania ze sobą różnych modeli kształcenia: „zatokowego”, opartego na modelu wypracowanym w Kuwejcie, oraz modeli zachodnich, zwłaszcza modeli uniwersytetów anglosaskich, indyjskich i francuskich¹⁴. Wciąż rosnący rynek usług edukacyjnych (wzrost liczby studentów z krajów regionu Zatoki Perskiej z 120 tys. w 2008 roku do 151 tys. w 2012 roku oraz wzrost liczby studentów spoza regionu z 35 tys. w 2008 roku do 50 tys. w 2012 roku) podzielił się po połowie pomiędzy uczelnie o programach „zatokowych” i programach zachodnich. Tak duża partycypacja uczelni zachodnich w rynku edukacyjnym wymusiła upowszechnienie posługiwania się językiem angielskim, co z kolei prowadziło do stopniowej okcydentalizacji absolwentów kończących uczelnie tego typu (Górak-Sosnowska 2007a: 161).

¹³ Często zwolnionych z podatku, jak np. transakcje giełdowe. Por.: Łukaszewicz (2015: 130-132).

¹⁴ Alpen Market, *GCC Education Industry Report 2014*, 67, http://www.alpencapital.com/downloads/GCC_Education_Industry_Report_July_2014.pdf, dostęp: 25.11.2015.

Wpływ zjawiska okcydentalizacji na postawy społeczne w krajach Rady Współpracy Zatoki Perskiej

Paradoksem jest fakt, iż to nie zwiększona migracja do państw regionu Zatoki Perskiej, która z ludności miejscowej uczyniła mniejszości we własnych krajach, wpłynęła na zmiany postrzegania, lecz boom w edukacji wyższej, który miał na celu stopniowe ograniczenie migracji traktowanej jako zagrożenie dla spójności kulturowej. O ile w XX wieku kontakt z cywilizacją Zachodu był dany jedynie nielicznym, którzy bądź zostali wysłani poprzez programy stypendialne na studia do Europy Zachodniej, bądź pracowali w sektorze naftowym i mieli bezpośrednią styczność z zagranicznymi specjalistami, o tyle na początku XXI wieku, by zapoznać się z kulturą Zachodu, wystarczyło się jedynie zapisać na studia, często finansowane przez państwo. Młody absolwent w pierwszym rzędzie – zwłaszcza w filiach uczelni zachodnich – uzyskiwał kompetencje językowe, zaś wyposażony w nie oraz mając dostęp do Internetu, mógł samodzielnie kontynuować poznawanie odmiennych kultur i porównywać je z własnym zasobem kulturowym¹⁵. O ile w pokoleniach żyjących w XX wieku źródłem informacji o świecie była głównie rodzina, a potem telewizja rządowa, o tyle w pierwszej dekadzie XXI wieku młodzi ludzie informacje o świecie czerpali przeważnie z samodzielnego przeglądania Internetu (88% ankietowanych spędza w Internecie 3-6 godzin dziennie), a następnie od rodziny (63% ankietowanych spędza na kontaktach z rodziną poniżej 3 godzin dziennie) (AlMunajjed 2001: 3). Zmiana technologiczna oraz edukacyjna wyzwoliły wśród młodych pokoleń krajów Zatoki Perskiej tendencje indywidualistyczne, osłabiły zaś postawy wspólnotowe. Konsekwencją tych zmian jest nasilająca się postawa obywatelska, wraz z chęcią współdecydowania o własnym kraju, a także postawa identyfikacji „etnicznej” (przy czym instytucją identyfikującą nie jest język ani religia, lecz państwo i jego struktury). Zmiany te są wyraźnie widoczne w deklaracjach przedstawicieli młodego pokolenia (67% ankietowanych chce, by ich kraj służył z rozwoju technologicznego, 63% ankietowanych domaga się większego wpływu na podejmowanie decyzji, a identyfikacja panarabska jest istotna jedynie dla 41% ankietowanych).

¹⁵ Dubai School of Government. Social Media in The Arab World: Influencing Societal and Cultural Change?, *Arab Social Media Report 2012*, 13, <http://www.annalindhfoundation.org/sites/annalindh.org/files/documents/publication/social20media20in20the20arab20world.pdf>, dostęp: 24.11.2015.

Okcydentalizacja niesie ze sobą dwojakie konsekwencje: z jednej strony – wzrost dążeń prozachodnich i emancypacyjnych, zwłaszcza wśród kobiet domagających się dla siebie podobnych praw, jakimi cieszą się kobiety w krajach Zachodu (Górak-Sosnowska 2007: 79-80), z drugiej strony – wzrost postaw ultrakonserwatywnych i islamiistycznych, zwłaszcza wśród młodych mężczyzn borykających się z problemem bezrobocia i widzących w emancypacji kobiet dalsze zagrożenie dla własnej pozycji. To właśnie kwestia pracy kobiet jest osią sporu wyraźnie dzielącą obie płcie. W badaniach ankietowych przeprowadzonych wśród studentek i studentów uczelni w regionie na pytanie o preferowaną pozycję kobiety po zakończeniu studiów aż 59% mężczyzn i tylko 22% kobiet wskazało rolę wyłącznie matki i gospodyni domu. 71% ankietowanych studentek widziało swoją przyszłość w działalności politycznej i biznesowej. Podobny pogląd deklarowało 27% ankietowanych studentów. O ile więc praca kobiet i jej charakter wciąż budzi kontrowersje pomiędzy płciami, o tyle sama edukacja kobiet nie jest już czynnikiem sporu. Obecność kobiet na studiach aprobuje 91% ankietowanych kobiet i 67% ankietowanych mężczyzn (dla porównania obecność kobiet na rynku pracy aprobuje 76% ankietowanych kobiet i 46% ankietowanych mężczyzn) (AlMunajjed 2001: 42). Ruch emancypacyjny spotyka się z poparciem trzech środowisk: wykształconej na zachodnich uczelniach i zamożnej klasy średniej (dziennikarzy, pracowników społecznych), młodych wykształconych specjalistek usiłujących się przebić na rynku pracy oraz przedstawicielek dynastii panujących pragnących podnieść swoją pozycję do poziomu tej, jaką cieszą się przedstawicielki rodów panujących w Europie (np. królowa Bahrajnu Sabika al Khalifa). Kobięcy ruch emancypacyjny napotyka jednak na przeciwdziałanie męskiego ruchu konserwatywnego. Jest to widoczne zwłaszcza w krajach, które wprowadziły formy reprezentatywne (partie polityczne i parlamenty) – w Kuwejcie i Bahrajnie. W obu państwach w parlamentach dominują partie religijne i konserwatywne, których osią identyfikacji jest wielowiekowa rywalizacja pomiędzy sunnizmem i szyizmem (Partrick 2009: 27)¹⁶. Na marginesie tego sporu funkcjonują partie salafickie, występujące ostro przeciwko zmianom ekonomicznym i społecznym podejmowanym przez rządzącą dynastie. Brak możliwości wpływania na politykę rządów, które są powołane przez panujących, a nie parlamenty, osłabia czynnik upodmiotowienia, ale w ograniczonym zakresie pozwala kanalizować

¹⁶ Autor wskazuje na konserwatywną rolę parlamentów wspierających tradycyjne podziały religijne i etniczne.

niezadowolenie. W państwach, w których nie istnieją takie formy działalności politycznej, jedyną możliwością jest dołączenie do nielegalnych ugrupowań zbrojnych, takich jak działająca w Jemenie Al-Kaida Półwyspu Arabskiego lub działające w Syrii i Iraku Państwo Islamskie. Paradoksalnie ta radykalizacja nie odbija się na stosunkach wewnętrznych w państwach takich jak ZEA czy Katar, z tego powodu, iż państwa te stosują politykę pozbywania się zradykalizowanej młodzieży poprzez ciche przyzwolenie na jej emigrację i zasilanie organizacji dżihadystycznych. Równocześnie zarówno Katar, jak i ZEA uczestniczą w interwencjach zbrojnych w Jemenie, Iraku oraz Syrii, aktywnie zwalczając z dala od siebie rodzimych terrorystów (Nazer 2015). Trwające wojny domowe w Jemenie czy Syrii z kolei powodują migracje przedstawicieli klasy wyższej z tych państw wraz z posiadanymi kapitałami do Kataru czy ZEA, umożliwiając prowadzenie polityki dywersyfikacji modelu ekonomicznego.

Podsumowanie i wnioski

Rosnąca zmienność wpływów z eksportu ropy naftowej wraz z rosnącymi kosztami importu zmusiła państwa regionu Zatoki Perskiej do dywersyfikacji modelu gospodarczego w kierunku wzrostu udziału sektora usług w generowaniu produktu krajowego brutto oraz zwiększonego importu kapitału. Budowa gospodarki opartej w większym stopniu na usługach wymagała zwiększenia poziomu wykształcenia w społeczeństwie, a także importu specjalistów, dla których trzeba było stworzyć odpowiadające im warunki kulturowe¹⁷. Tworzenie nowoczesnych struktur społecznych powoduje z jednej strony narastanie zjawisk okcydentalizacji społeczeństw krajów regionu Zatoki Perskiej, z drugiej zaś wzrost postaw konserwatywnych i islamistycznych, stawiających opór zachodzącym zmianom. Zderzenie z obcymi kulturami i etnosami musiało wywołać procesy narodotwórcze wśród ludności miejscowej. Tendencje te narastają, generując sprzeczności pomiędzy dążeniem rządzących do zachowania ustroju monarchii absolutystycznych a potrzebami dalszej modernizacji modelu gospodarczego. Modernizacja prowadzi bowiem do zmian kulturowych i społecznych, których przejawem jest etniczacja oraz wzmocnienie postaw obywatelskich i emancypacyjnych domagają-

¹⁷ Christmas, Qatar-style tree-lighting ceremonies, Santa Claus and more, *Doha News*, 7.12.2012, <http://dohanews.co/christmas-qatar-style-tree-lighting-ceremonies/>, dostęp: 23.11.2015.

cych się udziału we władzy (Górak-Sosnowska 2007a: 184). Bardzo trudna do oceny jest kwestia przyszłych postaw migrantów wobec konfliktu pomiędzy rodami panującymi a rodzącym się społeczeństwem obywatelskim. Nasuwa się pytanie, na ile *de facto* większość populacji wpłynie na miejscowe społeczności w zakresie kwestii takich jak osiedlenie się na stałe, przyznanie obywatelstwa i możliwości partycypacji społecznej (Kanchana 2012: 54-56). W końcu nie pewny jest sam sukces polityki dywersyfikowania modelu gospodarczego, zwłaszcza w świetle rosnącej zmienności cen na rynku surowców węglowodorowych sterowanej podażą (programy luzowania ilościowego) walut krajów dominujących w gospodarce światowej¹⁸. Eksperyment społeczny, którego źródłem była chęć polepszenia pozycji ekonomicznej i geopolitycznej, może nie tylko w istotny sposób odmienić historię Półwyspu Arabskiego, lecz również wpłynąć na ewolucję innych krajów muzułmańskich.

Bibliografia

- Górak-Sosnowska, Katarzyna. 2007. *Perspektywy świata arabskiego w kontekście milenijnych celów rozwoju*. Warszawa: Wydawnictwo Petit.
- Górak-Sosnowska, Katarzyna. 2007a. *Świat arabski wobec globalizacji. Uwarunkowania gospodarcze, kulturowe i społeczne*. Warszawa: Wyd. Difin.
- Górak-Sosnowska, Katarzyna, Izabela Szybilska (red.). 2005. *Kuwejt. Historia i współczesność*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza.
- Kapiszewski, Andrzej. 2005. Elementy demokracji w Kuwejcie. Wybory i działalność parlamentarna: Katarzyna Górak-Sosnowska, Izabela Szybilska (red.). *Kuwejt. Historia i współczesność*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza, 91-103.
- Kapiszewski, Andrzej. 2005. Miejscowa ludność arabska i obcokrajowcy w Kuwejcie. Specyfika rynku pracy: Katarzyna Górak-Sosnowska, Izabela Szybilska (red.). *Kuwejt. Historia i współczesność*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza, 70-81.
- Kettani, Houssain. 2010. Muslim Population in Europe: 1950-2000, *International Journal of Environmental Science and Development* 2, 154-164.

¹⁸International Monetary Fund. 2013. Economic Prospects and Policy Challenges for the GCC Countries, 17-24, <https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2012/100512.pdf>2013, dostęp: 20.11.2015. Raport IMF antycypuje możliwy kryzys walutowy we wszystkich krajach GCC poza Kuwejtem, przy spadku cen ropy poniżej 25 USD.

- Koch, Christian. 2010. The GCC as Regional Security Organization, *KAS International Reports* 11, 23-35.
- Kumarasawamy, P. R. 2006. Who I am?: The Identity Crisis in the Middle East, *Middle East Review of International Affairs* 1, 63-73.
- Landowski, Zbigniew. 2013. *Polityczny wymiar islamu we współczesnych konstytucjach*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Łęgowska, Blanka. 2005. Polityka wewnętrzna Kuwejtu w oparciu o zyski z ropy naftowej. Pozytywne i negatywne aspekty rozwoju: Katarzyna Górak-Sosnowska, Izabela Szybilska (red.). *Kuwejt. Historia i współczesność*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza, 112-124.
- Łukaszewicz, Mieszko. 2015. *Państwo i podatki w świecie arabskim. Systemy podatkowe w państwach arabskich*. Toruń: Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa. Stowarzyszenie Wyższej Użyteczności „Dom Organizatora”.
- Mesiano, R. 2011. Green Jobs for Youth Unemployment in the Arab Region: United Nations Economic and Social Commission for Western Asia (red.). *Sustainable Development and Productivity Division*. New York, 2-36.
- Morawski, Wojciech. 2005. Historia kuwejckiej ropy naftowej: Katarzyna Górak-Sosnowska, Izabela Szybilska (red.). *Kuwejt. Historia i współczesność*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza, 59-70.
- Naithani, Pranav. 2010. Challenges Faced by Expatriate Workers in Gulf Cooperation Council Countries, *International Journal of Business and Management* 1, 98-103.
- Partrick, Neil. 2009. Nationalism in the Gulf States, *The Centre for the Study of Global Governance* 5, 3-38.
- Piketty, Thomas. 2015. *Kapitał w XXI wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
- Vermeulen, F., A. van Heelsum. 2012. Group-related or host state-related? Understanding the historical development of Surinamese organizations in Amsterdam 1965-2000: U. Bosma (red.). *Post-Colonial Immigrants and Identity Formations in Netherlands*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 77-99.
- Zeidan, Susan, Shahin Bahrami. 2011. Women Entrepreneurship in GCC: a Framework to Address Challenges and Promote Participation in a Regional Context, *International Journal of Business and Social Science* 14, 100-107.

Źródła internetowe

- AlMunajjed, Mona, Karim Sabbagh. 2011. *Youth in the GCC Countries. Meeting the Challenge*. Berlin: Booz & Company,

- http://www.youthpolicy.org/library/wp-content/uploads/library/2011_Youth_GCC_Countries_Meeting_Challenge_Eng.pdf, dostęp: 23.11.2015.
- Alpen Market, *GCC Education Industry Report 2014*, http://www.alpencapital.com/downloads/GCC_Education_Industry_Report_July_2014.pdf, dostęp: 25.11.2015.
- Asia Pacific Mission for Migrants. 2014. *The Kafala: Research on the Impact and Relation of the Sponsorship System to Migrant Labour Bondage in GCC Countries*, <http://www.apmigrants.org/articles/publications/Featured%20Researches/Kafala%20Research%202014-FINAL.pdf>, dostęp: 27.11.2015.
- Baldwin-Edwards, Martin. 2011. Labour Immigration and Labour Markets in the GCC Countries: National Patterns and Trends, *LSE Global Governance* 15, http://eprints.lse.ac.uk/55239/1/Baldwin-Edwards_2011.pdf, dostęp: 20.11.2015.
- Catholic Church of Our Lady of Rosary, Qatar, <http://www.rosarychurchqatar.com/>, dostęp: 28.11.2015.
- Chatham House. 2012. *Middle East and North Africa Programme: Future Trends in the GCC Countries. Identities and Islamism in the GCC*, https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/public/Research/Middle%20East/0512gcc_summary.pdf, dostęp: 28.11.2015.
- Christmas, Qatar-style tree-lighting ceremonies, Santa Claus and more, *Doha News* 7.12.2012, <http://dohanews.co/christmas-qatar-style-tree-lighting-ceremonies/>, dostęp: 23.11.2015.
- Delmar-Morgan, Alex. 2012. Unveiling Tensions, Suspends Sale of Alcohol, *Wall Street Journal* 7.01.2012, <http://www.wsj.com/articles/SB10001424052970203686204577115923124889872>, dostęp: 22.11.2015.
- Dubai School of Government. Social Media in The Arab World: Influencing Societal and Cultural Change?, *Arab Social Media Report 2012*, <http://www.annalindhoundation.org/sites/annalindh.org/files/documents/publication/social20media20in20the20arab20world.pdf>, dostęp: 24.11.2015.
- Gatley, Dermot. 1986. Lessons from the 1986 Oil Price Collapse, *Brookings Papers on Economic Activity* 2, http://www.brookings.edu/~media/Projects/BPEA/1986-2/1986b_bpea_gately_adelman_griffin.PDF, dostęp: 20.11.2015.
- GCC Trade and investment Flows, *The Economist Intelligence Unit Report 2014*, <http://www.economistinsights.com/countries-trade-investment/analysis/gcc-trade-and-investment-flows-0>, dostęp: 20.11.2015.

- Glitz, Albrecht, Ortega Franceso, Rica de la Sara. 2013. Immigration in Europe: Trends, Policies and Empirical Evidence, *IZA Discussion Paper 7778*, <http://www.econ.upf.edu/~glitz/ImmigrationEurope2013.pdf>, dostęp: 19.11.2015.
- International Crisis Group. Bahrains Sectarian Challenge, *Crisis Group Middle East Report* 40, 6.05.2005, <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/Middle%20East%20North%20Africa/Iran%20Gulf/Bahrain/Bahrain%20Sectarian%20Challenge.pdf>, dostęp: 25.11.2015.
- International Monetary Fund. 2013. *Economic Prospects and Policy Challenges for the GCC Countries*, <https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2012/100512.pdf>2013, dostęp: 20.11.2015.
- Kanchana, Radhika. 2012. Qatar's „White-collar” Indians, *E-migrinter* 8, <https://e-migrinter.revues.org/597>, dostęp: 18.11.2015.
- Kodeks Cywilny Kuwejtu, Dekret nr 67 z 1980 roku <http://www.e.gov.kw/sites/kgoenlsh/Forms/AlQawaneenAlMonadhama.pdf>, dostęp: 14.04.2016.
- Khedr, Ahmed Aly, Bassam Alnuaimi. 2010. *A Guide to United Arab Emirates Legal System*, Hauser Global Law School Program, http://www.nyulawglobal.org/globalex/United_Arab_Emirates.html#shariaorislamiccourts, dostęp: 27.11.2015.
- Madar Research and Development, Orient Planet, *Arab Knowledge Economy Report 2014*, <http://www.orientplanet.com/akereport2014.pdf>, dostęp: 28.11.2015.
- Nazer Fahad. 2015. *Main Obstacle to New US-GCC Partnership May Be GCC Itself*, Atlantic Council, 3.06.2015, <http://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/main-obstacle-to-new-us-gcc-partnership-may-be-gcc-itself>, dostęp: 29.11.2015.
- Organization of the Petroleum Exporting Countries. Brief History, http://www.opec.org/opec_web/en/about_us/24.htm, dostęp: 28.11.2015.
- Shiva Temple Dubai, UAE, http://allhindutemples.com/city/dubai/hindu_temple/hindu-shiva-temple-dubai-uae/, dostęp: 28.11.2015.
- Smith Diwan K. 2015. The future of the Muslim Brotherhood in the Gulf, *Washington Post* 10.02.2015, <https://www.washingtonpost.com/blogs/monkey-cage/wp/2015/02/10/the-future-of-the-muslim-brotherhood-in-the-gulf/>, dostęp: 14.04.2016.
- St. Mary's Catholic Church, <http://saintmarysdubai.org/>, dostęp: 28.11.2015.

Abstract**Between Westernisation and Islamisation. The Impact of Globalization Processes on the Ethnic and Cultural Structures of Gulf Cooperation Council Countries**

The countries situated on the west coast of the Persian Gulf base their economies on the export of oil, which inevitably opened them up to processes inherent in global relations. This led the Arab states of the Persian Gulf in the last 30 years of the 20th century to enrichment and increased their economic significance. Over time, growing fluctuations in oil prices enforced not only a process of diversification into their economic model through an extension of the service sector, but also brought in a work force from other countries. This changed ethnic relations in the region. New inhabitants, who are mainly from western countries, have brought with them not only their cultural values, but their education system as well. Gulf Cooperation Council countries have recognized mass immigration as temporary phenomenon. They have plans to educate the local work force and end migration, based on the experience of outside models.

These plans have gone wrong owing to cultural limitations. Modern education has had an influence on the attitudes and expectations of the local youth, pushing them in the direction of westernisation. In response to this process, its opponents have supported Islamic projects. Persian Gulf countries have modernised their economies, but at the cost of globalization and the disintegration of the local society. The positive aspect of this process, which can be a good example for other countries in the Middle East, has been the creation of the nation.

Keywords: GCC countries, globalisation, westernisation, diversification of an economic model, labour market, education system